

Теодора Љ. Илић¹
Универзитет у Приштини с привременим
седиштем у Косовској Митровици,
Филозофски факултет, Катедра за социологију
Косовска Митровица (Србија)

316.32:004

004.738.5:316

Осврћ

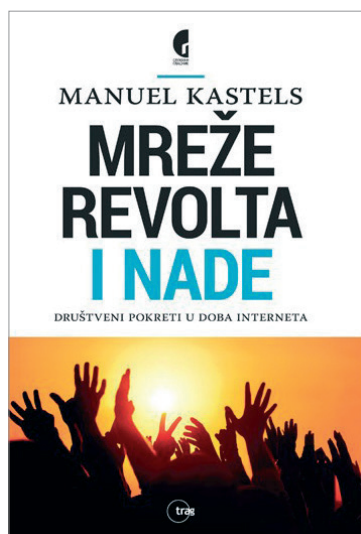
Примљен 21/12/2020

Прихваћен 22/12/2020

doi: [10.5937/socpreg54-29959](https://doi.org/10.5937/socpreg54-29959)

РЕВОЛТ И НАДА КРОЗ ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ

(Осврт на монографију Мануела Кастелса *Мреже револта и наде: друштвени покрети у доба интјернета*, прев. В. Савић и Д. Николић.
Београд: Службени гласник, 2018)

Сажетак: У раду се даје осврт на Кастелсову књигу *Мреже револта и наде: друштвени покрети у доба интјернета*, која реafirмише снагу нових друштвених покрета, указујући на њихову промоцију у виртуелном простору и изводећи на основу тога закључак о њиховој спонтаности, ненасилности и демократичности као својствима која су им инхерентна, а што се може проблематизовати.

Кључне речи: Manuel Castells, друштвени покрети, друштвене мреже, „интернет револуције“, Арапско пролеће

Да ли цивилно друштво у данашњој ери интернета, глобалних друштвених мрежа, масовних медија и телекомуникација може директно утицати на промене друштвених и политичких

односа и система, једно је од честих питања данашњице и предмет разматрања многих социолога. Један од њих је шпански социолог Мануел Кастелс (*Manuel Castells*), који се бави истраживањима из области масовних комуникација и информационог друштва у својој књизи *Мреже револта и наде: друштвени покрети у доба интјернета*, чије је друго издање преведено са енглеског на српски, а објавио га је *Службени гласник* 2018. године². У првом издању ове књиге (које је објављено 2012. године)

¹ teodorailic05@gmail.com

² Кастелс је, иначе, ову књигу посветио славном француском социологу Алену Турену, који је управо друштвене покрете ставио у фокус свог социолошког истраживања, сматрајући

Мануел Кастелс се бави умреженим друштвеним покретима који се, како истиче, „заиста могу испоставити као друштвени покрети који одликују мрежно друштво као социјалну структуру информационог доба” (Castells, 2018, str. 11).

Кастелс на почетку своје књиге указује да је током 2011. године почео да скупља податке о новим друштвеним покретима. Са одушевљењем пише и о свом присуству на једном протесту у Барселони, где је упознао *индигнаде* – *ојорчене*, присталице овог протеста. Када пише о том догађају и учествовању у њему може се приметити да је настојао да направи дистанцу између анализе дешавања и својих личних уверења.

У поглављу „Умрежавање ума, креирање значења, оспоравање моћи” Кастелс говори о недостатку поверења људи у власт, политичаре и медије, што их је навело да се удружују и покушају да пронађу начине за уређивање бољих друштвених система. Наравно, почетак тога био је на интернет платформи, јер влада није имала утицај на тим мрежама. Ови „виртуелни покрети” су се енормном брзином ширили светом, али нису остали само на виртуелном нивоу, већ су се људи међусобном интеракцијом и ширењем информација преко глобалних мрежа удруживали и организовали различите протесте широм света. Кастелс је за циљ имао да прикаже процесе формирања, динамике, вредности и могућности ових покрета да доведу друштво до трансформације.

У наставку следи део „Увертира за револуцију: где је све почело”, у коме наводи државе које су имале масовне демонстрације, пише о учесницима протеста и о томе да је свим тим догађајима заједничко било то што су политичке побуне имале утицај на трансформацију институција власти. Такође, „заједничка нит” им је био осећај новостечене снаге (Castells, 2018, str. 36).

Кастелс почиње са анализирањем догађаја који су претходили протестима у Тунису. Најбитнија ставка била је та што се вест проширила путем интернета и друштвених мрежа, те је на тај начин стигла до свих места у држави. Међутим, демонстранти су желели да упуте целом свету информације о дешавањима и протестима и њиховом значају, што су им омогућили интернет, друштвене мреже и системи телекомуникације. Догађаји који су се одиграли у Тунису били су прекретница за готово читав свет. Мануел Кастелс ове протесте објашњава као потрагу за достојанством. Кастелс сматра да је за ове догађаје значајна конвергенција три различита елемента, а то су:

„постојање активне групе незапослених дипломаца који су предводили побуну, заобилазећи било какво формално, традиционално вођство; присуство снажне културе субјективизма, који је претходно дуже од деценије био ангажован у отвореној критици режима; релативно висока стопа проширености употребе интернета, укључујући кућне прикључке, школе и интернет кафе” (Castells, 2018, str. 43).

Даље анализира збивања на Исланду, којима је претходио економски крах. Протести су настали после једног видео-снимка на интернету, што је за последицу имало трансформацију политичког система. И у исландском случају, као и у туниском, народ је био незадовољан тренутном влашћу, те је на овај начин на Исланду дошло до успостављања новог уставног поретка.

их носиоцима друштвених промена, што је посебно изражено у његовој књизи која је на српском језику објављена под насловом *Социологија друштвених покрета* (в. Touraine, 1983).

Следеће поглавље под називом „Египатска револуција” говори о још једној држави која се угледала на револуцију у Тунису. Разлог побуне у Египту је тај што су се тражила већа права жена и права радника, због којих су уследили чести штрајкови. Мануел Кастелс и овде указује на значај друштвених мрежа, јер је снимак једне девојке, у којем је апеловала да се подигне свест народа у борби за њихова права, пласиран на интернету и самим тим постао виралан. Покрете су организовали млади људи којима су друштвене мреже део свакодневног живота. Направљено је више Фејсбук страница које су поспешивале даље организовање протеста. За мање од две године број корисника Фејсбука се утростручио, као и коришћење осталих интернет платформи, а велику улогу су одиграле и СМС поруке. Египатска влада је од самог почетка покушавала да цензурише медије и блокира веб-странице друштвених медија; у неком моменту су готово потпуно блокирали приступ интернету, међутим револуцију ни то није могло у потпуности да угуши. У наставку текста говори се о улози жена у револуцији и исламским питањима.

У поглављу „Достојанство, насиље, геополитика: Арапски устанак и његово завештање” приказује се веза међу побунама („револуцијама”). То је незадовољство арапског народа према политичком систему који је народ деценијама угњетавао и држао у лошим економским условима, што је за последицу имало да су људи трпели „свакодневно понижавање” (Castells, 2018, стр. 92). То је изазвало мноштво спонтаних побуна на друштвеним мрежама, у нади да ће се постићи успех. Ни у овом случају није изостала реакција државе, која је на различите начине покушавала да угуши побуне.

Четврто поглавље говори о револуцији на тлу Европе, о којој је на почетку већ било речи, а то је „Ризомска револуција: Los Indignados у Шпанији”. Мануел Кастелс говори о личном искуству и виђењу те револуције али на један објективан начин. Ни овде, као ни у претходним великим побунама у савремености, није изостало посредовање друштвених мрежа. На платформи Фејсбук је настала страница која се називала „Права демократија сада!” (Castells, 2018, стр. 106). На стотине људи, који су учествовали на скуповима, прикључивало се оваквим страницама. Највећи акценат у овим демонстрацијама био је, јасно, интернет, друштвене мреже и систем телекомуникација у борби против тадашњег режима.

Мануел Кастелс у петом поглављу, које је назвао „Окупирај Волтстрит: Жетва соли земље”, говори о кризи у Њујорку коју је изазвао крах тржишта некретнина, због чега је домове изгубило на стотине хиљада људи, а више милиона људи је остало без својих материјалних вредности. Све је то довело финансијски систем до руба пропасти. Потребе народа биле су стављене по страни, док је приоритет обе политичке странке био спасавање финансијског система. То је код народа изазвало револт, у првом маху на интернет платформама, а затим се организованост пренела на улице Њујорка у виду физичког присуства људи. Слоган свих протеста је био #occupywallstreet (окупирај Волтстрит), а још један од слогана гласио је „време је за ДЕМОКРАТИЈУ, НЕ ЗА КОРПОРАТОКРАТИЈУ, без тога смо осуђени на пропаст” (Castells, 2018, стр. 144). Многе веб-странице су биле под сајбер нападима државе, све док група под називом Анонимуси није напала државне тајне податке. Анонимуси су помагали и у прикупљању доказа о томе где полиција врши репресију над народом. Како Кастелс указује, „покрет је у великој мери набујао као спонтани израз револта”

(Castells, 2018, str. 165); у нади за боље сутра покрет је почео да се материјализује у свакодневном животу кампова, као и у сарадњи између друштвених мрежа и уличним демонстрацијама.

„Умрежени друштвени покрети: Глобални тренд?“ је поглавље у коме Кастелс прави осврт на период од 2012. до 2014. године. У овом периоду се одиграо велики број битних друштвених покрета који су имали сличне карактеристике као и до сада већ поменути покрети. Најистакнутији су били турски покрет одбране Гези парка, јуна 2013. године, затим константне демонстрације у Бразилу 2013-2014. године; 2011. године започет је студентски покрет у Чилеу и трајао је до 2014. године; мексички покрет #YoSoy132 је настао 2012. године, а протести су трајали до 2014. године... Он истиче да се ови умрежени друштвени покрети одвијају у различитим контекстима, културама, на различитим нивоима развоја, институционалним окружењима, али посебно и на економским и политичким условима, који су у сваком друштву другачији. Али оно што истиче као исто је „њихов аутономни комуникациони капацитет“, уз могућност повезивања друштва помоћу друштвених медија (Castells, 2018, str. 192). Према ставу Мануела Кастелса, друштвене мреже нису узрок друштвених покрета, већ саставни део свакодневице, посебно млађе популације, али и поред тога оне су неопходан услов за стварање нових друштвених покрета савременог доба.

У седмом поглављу које је Кастелс назвао „*Мењање свешта у умреженом друштву*“, он напомиње да друштвене покрете проузрокује нека криза животних услова због које је свакодневни живот неподношљив већини људи. То значи да друштвене покрете покреће дубоко неповерење у политичке институције, због чега народне масе преузимају ствар у своје руке. Кастелс указује на следеће: „...окидач за друштвене покрете најчешће су емоције које проистичу из неког смисленог догађаја који помаже учесницима протеста да превазиђу страх и доведу у питање тренутне моћнике, упркос опасности која је инхерентна њиховом деловању“ (Castells, 2018, str. 211). Према овоме, страх је окидач за анксиозност и превазилази се заједништвом и идентификовањем са групом. Да би друштвени покрети настали потребна је емоционална мобилизација, а окидач је револт због неправде и нада да се може нешто променити. Оно што је заједничко свим покретима јесте:

„Они су умрежени у многобројне облике; они постају покрет тиме што окупирају градски простор; покрети су локални и глобални у исто време; створили су властиту форму времена: без времена време; у великој мери спонтани по пореклу, а окидач за њихову појаву јесте искра ограничености; покрети су заразни; прелазак с револта на наду постиже се делиберацијом у простору аутономије; стварају заједништво; хоризонталност мрежа подржава сарадњу и солидарност, подривајући потребу за формалним вођством; то су крајње ауторефлексивни покрети; то су ненасилни покрети; ти покрети ретко су програмски покрети; ти друштвени покрети су фундаментално веома политички“ (Castells, 2018, str. 213–218).

Кастелс у свом осмом поглављу „*Умрежени друштвени покрети и политичка промена*“ говори о томе да се снови о друштвеној промени морају каналисати кроз политичке институције револуцијом или реформама. Међутим, покрети немају поверење у постојеће политичке институције, из чега следи да „кључни прелаз са наде на остваривање промене зависи од пропусности политичких институција у односу на

захтеве покрета, као и од воље покрета да се упусти у процес преговарања” (Castells, 2018, str. 232). Кастелс даље прави разлику између „ефекта кризе политичког легитимитета на политички систем” и „неких ефеката самих друштвених покрета”.

У деветом поглављу „Након револта, нада: живот и смрт умрежених друштвених покрета” истиче се да је рано проценити шта ће се даље дешавати са друштвеним покретима и који им је исход. Али сматра да ће умрежени друштвени покрети наставити да се „боре и дебатују”, да се развијају, а на крају ће се, као и сви остали друштвени покрети, расути или ће њихов крај бити трансформација у политичког актера.

„Ови умрежени друштвени покрети представљају нове облике демократских покрета, покрете који реконструишу јавну сферу у простору аутономије саграђене око интеракције између локалних места и интернет мрежа, покрете који експериментишу с колективним доношењем одлука и реконструисањем поверења као основе за сарадњу између људи” (Castells, 2018, str. 265). Мануел Кастелс ово поглавље закључује речима: „наслеђе умрежених друштвених покрета требало би да подстакне могућност поновног учења о томе како живети заједно. У правој демократији” (Castells, 2018, str. 266).

У књизи се, на крају, налази ”Прилої мењању свеїа у умреженом друшїву”. У овом прилогу су приказани подаци и графикон који су везани за „Јавно мњење у појединим земљама у вези с покретом *Окуїирај* и сличним покретима”, као и подаци о теми „Ставови грађана према владама, политичким и финансијским институцијама у Сједињеним Државама, Европској унији и свету у целини”, пропраћени са тринаест графикана.

Мреже револїа и наде: друшївени йокреїи у доба инїернейїа сведоче о времену великог утицаја интернета и глобалних друштвених мрежа на друштво у целини. У овом раду се описују друштвени покрети и протести који су се догодили у многим земљама широм света, без обзира где се оне налазиле и какве су им политичке, економске, друштвене и религијске разлике. Кастелс уочава све разлике, али и сличности које повезују друштвене покрете. У књизи *Мреже револїа и наде* можемо пронаћи мноштво објашњења, нових информација и података, који омогућују лакше разумевање ових тема. Приказан је значај савремене комуникације у друштву путем друштвених мрежа, а дато је и објашњење како се са виртуелног долази до просторног и директног окупљања људи због неке идеје.

Потребно је, ипак, приметити и то да се утицај друштвених мрежа на формирање друштвених покрета, а нарочито њихов спонтанитет, идеализују (уп. Краговић, 2013). Данас постоје многи докази који указују да су стране западне обавештајне службе подстицале, организовале и финансирале „интернет револуције”, као и оне „шарене”, при чему се у неким ситуацијама тај утицај није задржао само на субверзивно-пропагандној делатности, већ је исходовао и директним војним интервенцијама (нпр. у Либији и у Сирији), што прилично компромитује и ненасилни карактер самих тих покрета. Осим тога, емоционални „окидачи” за настанак покрета (и побуна) су, како то сведочи ратно искуство са југословенских простора из деведестих година ХХ века, најчешће били инсценирани управо с циљем изазивања емотивног набоја који, провучен кроз медијску мејнстрим машинерију, креира притисак

јавног мњења, који западне владе једва чекају (зато га и производе), и доводи до оружаних агресија, којима он служи као изговор (в. Vuković, 2018; Šuvaković, 2020). Сем тога, друштвене мреже – чији организационо-технички значај не доводимо у сумњу – нису биле довољне за стварање критичне масе потребне за ова прегнућа, већ је било потребно и „садејство” електронских масовних медија, како би пласиране информације и дезинформације стигле и до оне већине која није у то време користила интернет. У том смислу значајну улогу је играо и „арапски CNN – телевизија Ал Џазира чије је седиште у Катару, блиском америчком блискоисточном савезнику, која је недавно отворила и своје балканско дописништво, сместивши га у Сарајево. Ово нас наводи на закључак да – и поред несумњивог еманципаторског потенцијала и значајне социјалне енергије коју сублимирају путем друштвених мрежа – друштвени покрети ни виртуелно ни реално не могу без постојања неког организационог језгра, које их усмерава. Зато је њихов спонтанитет одувек био споран – и реално и виртуелно.

Teodora Lj. Ilić¹
University of Priština with temporary
Head Office in Kosovska Mitrovica,
Faculty of Philosophy, Department of Sociology
Kosovska Mitrovica (Serbia)

REVOLT AND HOPE THROUGH SOCIAL MEDIA

(Review of the monograph *Networks of Outrage and Hope – Social Movements in the Internet Age* by Manuel Castells, translated by V. Savić and D. Nikolić, Belgrade: Službeni glasnik, 2018)

(*Translation In Extenso*)

Abstract: This paper reviews Castells's book *Networks of Outrage and Hope – Social Movements in the Internet Age* which reaffirms the power of new social movements, pointing to their promotion in virtual space and concluding, on the basis of it, about their spontaneity, nonviolence and democracy as inherent characteristics, which can be problematized.

Keywords: Manuel Castells, social movements, social media, “Internet revolutions”, Arab Spring

Can the civil society in today's era of the Internet, global social media, mass media and telecommunications directly influence the changes of social and political relations and systems – this is one of the frequent questions nowadays and the subject of considerations of many sociologists. Among them is Spanish sociologist Manuel Castells who deals with the research in the area of mass communications and information society in his book *Networks of Outrage and Hope – Social Movements in the Internet Age*. The second edition was translated into Serbian and published by *Službeni glasnik* in 2018². In the first edition of the book (published in 2012), Manuel Castells researches networked social movements which, as he points out, “can really turn out to be the social movements characterizing the network society as a social structure of the information age” (Castells, 2018, p. 11).

At the beginning of his book Castells states that he started collecting data about new social movements in the course of 2011. Moreover, he writes enthusiastically about his

---

¹ teodorailic05@gmail.com

² As a matter of fact, Castells dedicated this book to acclaimed French sociologist Alain Touraine, who was the one to put social movements into the focus of his sociological research, considering them bearers of social change, which is particularly emphasized in his book which was published in Serbian under the title *Sociology of Social Movements* (see Touraine, 1983).

presence at a protest in Barcelona, where he met the *indignados* – *the indignant ones*, the participants of this protest. When he writes about that event and his participation, it can be observed that he tried to take distance regarding the event analysis and his own beliefs on the other side.

In the chapter entitled “*Networking Minds, Creating Meaning, Contesting Power*”, Castells speaks about the vanishing trust in governments, politicians and media, which made people join in an attempt to find ways for organizing better social systems. Of course, it all started on the Internet platform because governments had no impact on those networks. These “virtual movements” spread extremely rapidly throughout the world, but they did not remain only at the virtual level. By interacting and spreading information on global networks, individuals joined and organized various worldwide protests. Castells’s aim was to show the processes of formation of these movements, their dynamics, values and possibilities to lead to the society transformation.

The following chapter is “*Prelude to Revolution: Where It All Started*”, in which the author lists the countries where mass demonstrations took place, writing about protest participants and what all those events had in common – political uprisings affected the transformation of the institutions of power. In addition, their “common threat” was the feeling of the newly-acquired strength (Castells, 2018, p. 36).

Castells starts by analyzing the events preceding the protests in Tunisia. The most important item was that the news had spread on the Internet and social media, thus reaching places all over the country. However, the protesters wanted to send the information about all the events, protests and their meaning to the whole world, which was made possible by the Internet, social media and telecommunication systems. The events which took place in Tunisia were the turning point for almost the entire world. Manuel Castells explains these protests as the search for dignity. He believes that the convergence of the following three different elements is significant for these events:

“the existence of an active group of unemployed college graduates who led the revolt, bypassing any formal, traditional leadership; the presence of a strong cyberactivism culture, that had engaged in the open critique of the regime for over one decade; a relatively high rate of diffusion of the Internet use, including household connections, schools and cybercafés” (Castells, 2018, p. 43).

Then he analyzes the events in Iceland which were preceded by the economic collapse. The protests began after a video-clip on the Internet, which consequentially led to the transformation of the political system. In the case of Iceland, just like that of Tunisia, the people were dissatisfied with the government in power at that time. In that manner a new constitutional order was established in Iceland.

The following chapter entitled “*The Egyptian Revolution*” speaks about another country that followed the model of the revolution in Tunisia. The reason for the revolt in Egypt was asking for greater rights of women and workers, and that is why strikes frequently took place. Manuel Castells also indicates the importance of social media. Namely, the video-clip of a girl appealing for the raising of the people’s consciousness in the struggle for their rights was shown on the Internet, thus becoming viral. The movements were organized by young people with social media being part of their everyday life. Many Facebook pages were created in order to encourage further organization of protests. In less than two

years, the number of Facebook users tripled, as well as the use of other Internet platforms, while a major role was also played by text messages. From the very beginning the Egyptian government tried to censor the media and block web-pages of the social media; at one moment, access to the Internet was completely blocked, but the revolution could not be suppressed even by that. The subsequent text speaks about the role of women in the revolution and Islam issues.

The chapter “*Dignity, Violence, Geopolitics: the Arab Uprising and Its Demise*” shows the connection between uprisings (“revolutions”). That is the outrage of the Arab people in relation to the political system which oppressed the people for decades in poor economic conditions, the consequence of which was that the people suffered “daily humiliation” (Castells, 2018, p. 92). It sparked a number of spontaneous revolts on social media, in the hope of achieving success. The government reacted in this case as well by trying to suppress the revolt in multiple ways.

Chapter four speaks about the revolution in the territory of Europe, which was already mentioned at the beginning: “*A Rhizomatic Revolution: Indignados in Spain*”. Manuel Castells speaks about his personal experience and view of that revolution, but in an extremely objective manner. The mediation of social media was present here just as in the previous great uprisings of the modern times. A page called “Real Democracy Now!” was created on Facebook platform (Castells, 2018, p. 106). Hundreds of people participating in the meetings also joined pages like this one. The greatest emphasis in these demonstrations was clearly on the Internet, social media and telecommunication system in the struggle against the ruling regime.

In the fifth chapter entitled “*Occupy Wall Street: Harvesting the Salt of the Earth*”, Manuel Castells speaks about the New York crisis caused by the collapse of the real estate market, causing hundreds of thousands of people to lose their homes, while several million lost their material assets. It all led the financial system to the brink of collapse. The needs of the people were put aside, while the priority of both political parties was to rescue the financial system. It sparked a revolt among people, first on Internet platforms, but then the organization was transferred to the streets of New York in the form of the people’s physical presence. The slogan of all these protests was #occupywallstreet, while another slogan said: “It’s time for DEMOCRACY NOT CORPORATOCRACY, we’re doomed without it” (Castells, 2018, p. 144). Many web-pages suffered cyberattacks by the government before the group called *Anonymous* attacked the government’s secret data. *Anonymous* also helped to collect proof about the police repression of the people in different places. As Castells indicates, “the movement swelled to a great extent like a spontaneous expression of revolt” (Castells, 2018, p. 165); hoping for a better future, the movement began materializing itself in the everyday live of campuses, as well as in the cooperation between social media and street demonstrations.

“*Networked Social Movements: A Global Trend?*” is the chapter in which Castells reviews the period between 2012 and 2014. In that period, a large number of important social movements took place, with similar characteristics to the above-mentioned movements. The most prominent were the Turkish Gezi Park Defense Movement in June 2013; continued demonstrations in Brazil in 2013–2014; in 2011 a students’ protest started in Chile, lasting until 2014; Mexican movement #YoSoy132 was initiated in 2012, while the protests lasted until 2014 etc. Castells emphasizes that these networked social movements

occur in different contexts and cultures, at different development levels, in institutional environments, but particularly in both economic and political conditions which tend to be different in every society. What he points out as identical is “their autonomous communication capacity”, with the possibility of connecting the society through social media (Castells, 2018, p. 192). According to this attitude of Manuel Castells, social media are not the cause of social movements but integral part of everyday life, particularly among younger population, but despite that, they are a necessary condition for creating new social movements of the modern age.

In chapter seven, entitled “*Changing the World in the Networked Society*”, Castells emphasizes that social movements are caused by a crisis of living conditions due to which everyday life becomes unbearable to most people. It means that social movements are sparked by deep distrust in political institutions, and that is why the masses take the matter into their own hands. Castells points out the following: “...social movements are most frequently triggered by emotions deriving from a sensible event that helps the protesters to overcome fear and question the ones currently in power, in spite of the danger that is inherent to their acting” (Castells, 2018, p. 211). Accordingly, fear is the trigger for anxiety and it is overcome by togetherness and identification with the group. In order to be created, social movements need emotional mobilization, while the trigger is the outrage against injustice and the hope that something can be changed. What all these movements have in common is:

“They are networked into multimodal forms; they become a movement by forming in the urban space; they are local and global at the same time; they create their own form of time: timeless time; their origin is spontaneous to a large extent, and they are usually triggered by a spark of indignation; the movements are viral; the transition from outrage to hope is achieved by deliberation in the space of autonomy; they create togetherness; network horizontality stimulates cooperation and solidarity while undermining the need for formal leadership; these are extremely self-reflective movements; these are nonviolent movements; these movements are rarely programmatic; these social movements are very political in a fundamental sense” (Castells, 2018, pp. 213–218).

In the eighth chapter “*Networked Social Movements and Political Change*” Castells says that dreams of social change must be channelled through political institutions by a revolution or reforms. However, the movements do not trust the existing political institutions, from which it follows that “the major transition from hope to the realization of changes depends on the permeability of political institutions towards the demands of the movement, as well as on the will of the movement to start the negotiation process” (Castells, 2018, p. 232). Furthermore, Castells distinguishes “the effect of the crisis of political legitimacy on the political system” and “some effects of the social movements themselves”.

Chapter nine “*Beyond Outrage, hope: the Life and Death of Networked Social Movements*” emphasizes that it is early to assess what will further happen with the social movements and what their outcome is. However, Castells thinks that networked social movements will continue “to struggle and debate”, to develop and, in the end, just like all other social movements, they will diffuse or their end will be the transformation into a political actor.

“These networked social movements represent new forms of democratic movements, the movements reconstructing the public sphere in the space of autonomy built around the interaction between local places and Internet networks, the movements experimenting with the collective decision-making and reconstructing trust as a basis for cooperation between people” (Castells, 2018, p. 265). Manuel Castells finishes this chapter by saying: “the legacy of networked social movements should encourage the possibility of learning once again about how to live together, in real democracy” (Castells, 2018, p. 266).

At the end of the book there is “*Appendix to Changing the World in the Network Society*”. The appendix shows the data and graphs in relation to the “Public opinion in selected countries towards Occupy and similar movements”, as well as the data on the topic “Attitudes of citizens towards governments, political and financial institutions in the United States, the European Union and the world at large”, with as many as thirteen graphs.

The book *Networks of Outrage and Hope – Social Movements in the Internet Age* stands witness to the era of enormous effects of the Internet and global social networks on the society on the whole. This paper describes social movements and protests occurring in many countries throughout the world, regardless of their location and their political, economic, social and religious differences. Castells observes the differences, but also the similarities connecting social movements. The book *Networks of Outrage and Hope* offers a multitude of explanations, new information and data which enable easier understanding of these topics. It shows the importance of modern communication in the society through social media, but also gives the explanation of how people transit from virtual gathering to spatial and direct gathering because of an idea.

Nevertheless, it should also be noted that the effects of social media on the formation of social movements, and particularly their spontaneity, are idealized (cf. Kragović, 2013). Nowadays there are plenty of proof indicating that Western intelligence services have encouraged, organized and financed “Internet revolutions”, as well as the “multicoloured” ones, whereas in some situations the effect did not remain only on the subversive-propaganda activity, but also resulted in direct military interventions (e.g. in Libya and Syria), which rather compromises the nonviolent character of the movements themselves. In addition, emotional “triggers” for the emergence of such movements (and revolts) are mostly staged, as the war experience in the ex-Yugoslav territory in the 1990s proved it, with the specific aim of causing emotional charge which, when taken through the mainstream media machinery, creates a pressure on the public opinion, impatiently awaited by the Western governments (that produce it for that very reason) and leads to armed aggressions, usually serving as a pretext for them (see Vuković, 2018; Šuvaković, 2020). Moreover, social media – whose organizational-technical significance is not questioned – were not sufficient for creating the critical mass necessary for such aspirations, but the “cooperation” of electronic mass media was also necessary to enable the placed information and disinformation to reach the majority that did not use the Internet at that time. In that respect, a significant role was also played by “Arab CNN”, Al Jazeera television based in Qatar, a close American ally in the Middle East, which has recently opened its Balkan correspondence office, locating it in Sarajevo. This leads us to a conclusion that – despite the undoubted emancipating potential and substantial social energy sublimed through social media – social movements cannot exist either virtually or really without an organizational core directing them. That is why their spontaneity has always been contentious – both really and virtually.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Castells, M. (2018). *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*, 2nd Edition. Beograd: Službeni glasnik [In Serbian]
- Kragović, B. (2013). A critical consideration of the role of social networks in the Arab spring. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini* XLIII (2), 353–368. [In Serbian]
- Šuvaković, U. (2020). Efficiency Of 'The Fourth Estate' In Propaganda War –About The Scope Of One Analysis. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* no. 175 (3/2020), 329–343. <https://doi.org/10.2298/ZMSDN2075329S> [In Serbian]
- Touraine, A. (1983). *La Voix et le Regard*. Beograd: Radnička štampa [In Serbian]
- Vuković, S. (2018). *Serbs in the narrative of the West*, vol. I-II. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Beograd: Institut društvenih nauka [In Serbian]